

А. Ю. Марховська,

Київський національний університет ім. Тараса Шевченка, м. Київ

ЕВФЕМІЗМИ, ПОВ'ЯЗАНІ З ТЕМАТИКОЮ СМЕРТІ, ХВОРОБ, ФІЗИЧНОЇ ТА РОЗУМОВОЇ НЕПОВНОЦІННОСТІ, В ІСПАНСЬКО-УКРАЇНСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ ПЕРЕКЛАДІ

У статті розглядаються шляхи відтворення іспанських художніх евфемізмів українською мовою на матеріалі творів іспанської літератури та їхніх українських перекладів.

Ключові слова: художній переклад, евфемізація, непряма номінація, адекватність.

В статье идет речь о способах перевода испанских художественных эвфемизмов на украинский язык.

Ключевые слова: художественный перевод, эвфемизация, косвенная номинация, адекватность.

The article deals with the ways of translating Spanish literary euphemisms into Ukrainian.

Key words: literary translation, euphemism, indirect nomination, adequacy.

Перекладачеві художніх текстів повсякчас доводиться мати справу із різноманітними лексико-стилістичними особливостями оригіналу, серед яких можна виокремити й непряму номінацію. На думку Л.П. Крисіна, протягом останніх років стилістика як усного, так і писемного мовлення зазнала багатьох змін, що проявляються одночасно і в огрубінні, і в евфемізації [2]. Попри те, що автор аналізує ситуацію, в якій опинилася російська мова, нам здається, що таку тенденцію можна вважати релевантною щодо інших європейських мов. На нашу думку, це має значення для художнього перекладу з двох причин: по-перше, будь-які зміни знаходять своє відображення у художній літературі, тобто у сучасних іспанськомовних прозових творах вже мають бути присутні прояви вищезгаданого явища, а по-друге, якщо зважити на те, що результатом перекладу художнього твору має стати адекватне та еквівалентне відтворення як змістової, так і емоційної складової оригіналу, мова перекладу також повинна мати у розпорядженні засоби, за допомогою яких буде можливо досягти цієї мети.

На нашу думку, сьогодні іспанська література перебуває у неоднозначному становищі. З одного боку, письменники відчують певну свободу щодо використання лексики зниженого регістру, пейоративів та брудної лайки. З іншого боку, в сучасному світі, й Іспанія тут не є винятком, дедалі важливішим стає поняття політкоректності, що охоплює різноманітні тематичні кола – як суто політичного, так і побутово-суспільного характеру. Відтак, у сучасній іспанськомовній прозі одночасно присутня і лексика зниженого стилю, й евфемістична, непряма номінація.

Водночас, подібне явище можна спостерігати і в середовищі української культури, що призводить до появи у сучасній українській мові дедалі більшої кількості різноманітних евфемізмів. Як уже було зазначено, такий паралелізм у розвитку мовленнєвих тенденцій можна вважати позитивним для художнього перекладу, оскільки він зумовлює появу в обох мовах схожих слів та конструкцій для позначення тих самих понять.

Евфемізмів побутово-соціального характеру існує досить багато (наприклад, непряма номінація частин тіла, статевих стосунків, нечистот, фізіологічних явищ), але об'єктом нашої наукової розвідки є евфемізми, пов'язані з тематикою смерті, хвороб, фізичної та розумової неповноцінності. Для аналізу функціонування такої лексики в іспанськомовних оригіналах та українських перекладах ми обрали романи К.Х. Сели «Вулик» у перекладах П. Соколовського/А. Собуцького та С. Бошевського, «Сім'я Паскуаля Дуарте» у перекладі С. Бошевського та драму А. Буеро Вальехо «У палаючій п'їтмі» у перекладі С. Борщевського. Лексика, що використовується для позначення вищезгаданих явищ, зустрічалася у нашому матеріалі або у вигляді прямої номінації, іноді досить грубої, або ж у вигляді евфемізма. Після опрацювання прикладів ми змогли виділити два способи перекладу таких слів та конструкцій:

1) збереження евфемізма оригіналу в перекладі (при цьому евфемізм оригіналу може бути відтворено як за допомогою еквівалентного евфемізма, що існує у мові перекладу, так і через конструкцію, яка виражає ту ж саму думку, але має іншу форму);

2) евфемізація у перекладі прямої номінації оригіналу (відповідно до результатів нашого дослідження, найчастіше відбувається шляхом метафоризації, за допомогою еліпсису або перифрази).

Збереження евфемізма оригіналу в перекладі. Не буде помилковим стверджувати, що представники кожної культури по-різному ставляться до одних і тих самих явищ, втім, існують і такі теми, які викликають у представників навіть неспоріднених культур схожі емоції. Нам здається, що таку думку можна вважати справедливою для лексики, пов'язаної з тематикою смерті, хвороб, фізичної та розумової неповноцінності. Ще з прадавніх часів прямі згадки про, зокрема, смерть і хвороби вважалися небажаними через певні забобонні причини, внаслідок чого вони врешті-решт набули ознак табу. У свою чергу, обережне ставлення до тематики фізичної та розумової неповноцінності почало проявлятися відносно недавно, ставши наслідком демократизації суспільних відносин та розповсюдження думки про те, що усі люди є рівними і кожен член суспільства вартий уваги, незважаючи на свої психічні чи фізіологічні особливості; приміром, прямої номінації поняття інвалідності зазвичай уникають, замінюючи її на перифразу: *інвалід – особа з обмеженими можливостями/inválido – persona con capacidades limitadas*. З іншого боку, у спілкуванні з людьми, які мають пряме чи опосередковане відношення до осіб із психічними чи розумовими розладами, прийнято уникати прямої згадки про ці явища ще й через те, що співрозмовнику просто може бути неприємно про них чути.

Втім, коли мова йде про способи відтворення такої лексики у художньому перекладі, ми вважаємо, що перекладач керується ситуативними критеріями, які ґрунтуються на його власному сприйнятті тексту оригіналу та на екстралінгвістичному контексті твору.

Розглянемо кілька прикладів ужитку лексики, що належить до тематичного кола «смерть», та варіанти її перекладу:

«Aquí yacen los restos mortales de la señorita Esperanza Redondo, muerta en la flor de la juventud» [7] – «Тут спочиває сеньйорита Есперанса Редондо, померла в розквіті юних літ» [4, с. 16] / «Тут спочиває вічним сном сеньйорита Есперанса Редондо, що упокоїлась в розквіті юних літ» [3, с. 7].

Цей приклад з роману «Вулик» К.Х. Сели свідчить про те, що евфемістична лексика, пов'язана з темою смерті, має звучати дуже піднесено, у такий спосіб відвертаючи увагу читача від того, що ж насправді стоїть за цими словами. Варіант перекладу цього фрагмента, запропонований П. Соколовським та А. Собоуцьким, звучить навіть більш пишномовно, ніж оригінал (*muerta – упокоїлась*) та ближчий до оригіналу (*померла*) переклад С. Борщевського. Звідси видно, що українська та іспанська мови мають паралелі у лексиці, що використовується для позначення смерті: «уасег» – «спочивати», «спочивати вічним сном». Обидві мови пішли тим самим шляхом евфемізації – як в іспанській мові, так і в українській такі евфемізми утворюються шляхом метафоризації через образи «втоми від життя», «сну», «відходу». Синонімічний ряд є досить широким: *tener cerca del sepulcro – загнати в могилу; hacer el último viaje – в останню путь; dejar este valle de lágrimas – залишити цей паділ плачу* (усі перераховані вище приклади з роману «Сім'я Паскуаля Дуарте»).

Також, як свідчить наш матеріал, для відтворення одного тільки натяку на смерть, про яку автор навіть не каже прямо, можна використати метафору «упокоїтися»:

... *llevaba siempre un jersey de punto color beige y debía andar por los cinco años* [7]. – Ходив у бежовому джерсі, в н'ять годочків упокоївся [4, с. 7].

Як іспанська, так і українська мови для заміни прямої номінації смерті звертаються до образу Бога як вищої сили, що може «забрати» людину до себе:

Doña Rosa, para consolar a la madre de Paco, le suele decir que, para haberse quedado tonto, más valió que Dios se lo llevara [7]. – Розраджуючи матір Пако, донья Роса зазвичай каже їй, мовляв, краще, що *Господь прибрав його*, ніж якби він *лишився дурником* [3, с. 18] / Донья Роса, щоб якось утішити матір Пако, завжди їй каже: «А воно краще, що *його взяв до себе Господь*, бо хлопчина був би *слабий на розум*» [4, с. 8].

Втім, з наступного прикладу видно, що, залежно від контексту, тією вищою силою, яка «забирає» людину, може бути не лише Бог, а й чорт. Така антитеза може створити ефект каламбуру, внаслідок чого згадка про таке сумне явище, як смерть, може частково втратити негативне забарвлення:

En una de las habitaciones dormíamos yo y mi mujer, y en la otra mis padres hasta que Dios, o quién sabe si el diablo, quiso llevárselos [8, с. 9] – В одній із кімнат спали ми з жінкою, в другій – мої батьки, *поки Бог чи, може, чорт їх не забрав* [5, с. 33].

Поряд із поняттям «смерті» стоїть і концепт «хвороби» або «слабкості», фізичної чи розумової: «*para haberse quedado tonto*» в оригіналі та, відповідно, «*лишився дурником*» і «*був би слабий на розум*» у перекладах.

З наступного прикладу видно, що і в оригіналі, і в одному із перекладів поняття розумової неповноцінності, тобто «хвороби» замінюється на концепт «слабкості»:

Paco había andado siempre medio malo desde una mojadura que se dio un invierno, siendo niño [7]. – Пако був *хворобливий* – після того, як у дитинстві промочив узимку ноги [3, с. 17] / *Заслаб* Пако після того, як взимку впав у річку [4, с. 8].

Небажаною є також і пряма номінація фізичної неповноцінності, оскільки її вжиток так само може вразити людей, які страждають на певні хвороби чи мають інвалідність. У наступних прикладах з драми «У палаючій п'ятмі» представлені варіанти непрямой номінації поняття сліпоти та її відтворення українською мовою.

В обидвох мовах для евфемізації поняття сліпоти часто вдаються до перифрази: «сліпий» – «той, хто не бачить», «*незрячий*», «*invidente*»:

Los ciegos o, simplemente, los invidentes, como nosotros decimos, podemos llegar donde llegue cualquiera [6, с. 15]. – *Сліпі*, або просто кажучи *незрячі* – ми вживаємо цей термін – можуть досягти того самого, що й інші люди [1, с. 9].

Про необхідність заміни прямої номінації пом'якшеним відповідником каже і сам автор словами героїні свого твору:

¿Ciegos también? – Se dice invidentes... [6, с. 18] – Вони теж *сліпі*? – Слід казати *незрячі*... [1, с. 11].

Аби уникнути прямої номінації сліпоти, автор користується також і прийомом еліпсису, кажучи замість «сліпий від народження» просто «від народження»:

¿No eres de nacimiento? [6, с. 18] – Ти не *від народження*? [1, с. 11].

Те ж саме можемо спостерігати й у наступному прикладі – замість «сліпі, як я» ми бачимо просто «як я»:

Sí lo sé. Pero no puedo creer que seas... como yo [6, с. 12]. – Авжеж. Знаю. Але не можу повірити, що ви такі самі... *як я* [1, с. 7].

У цих уривках драми є тільки натяк на сліпоту, згадка про неї, вона не називається прямо і таким чином не може зробити боляче.

Обговорення будь-якої фізичної вади може призвести навіть до евфемізації слів, що називають тих людей, які цієї вади не мають:

Yo soy invidente de nacimiento y estoy casado con una vidente [6, с. 16]. – Я *незрячий* від народження, а одружений із *ясновидицею* [1, с. 9].

Напевно, непряме позначення зрячої особи у цьому уривку також є проявом обережного ставлення до людей, позбавлених зору. Втім, досить сумнівним є вжиток у перекладі варіанту «ясновидиця», оскільки, не маючи змоги ознайомитися з текстом оригіналу, неможливо зрозуміти, що це слово має позначати «людину, яка бачить».

Евфемізація у перекладі прямої номінації оригіналу. Як уже було зазначено, евфемізми для позначення фізичної та розумової неповноцінності загалом з'являються у тексті перекладу тоді, коли аналогічний евфемізм уже присутній в оригіналі. Втім, проаналізувавши наш матеріал, ми виявили також і випадки евфемізації у перекладі. Зауважимо, що наші висновки щодо вжитку цього перекладацького прийому не можна вважати універсальними, оскільки вони ґрунтуються на доробку лише одного перекладача, тобто, подібний підхід міг скластися у С. Борщевського внаслідок його суб'єктивного сприйняття тексту оригіналу.

Розглянемо, яким чином С. Борщевський переклав деякі слова та конструкції, що апелюють до поняття нормальності:

No te ofendas, pero estás algo ... *Algo... anormal...* [6, с. 19] – Не ображайся, але... Ти почувашся... Як би це сказати?.. *Ні в сих, ні в тих...* [6, с. 12].

У тексті оригіналу ми бачимо епітет «ненормальний», який у перекладі було змінено на фразеологічну конструкцію «ні в сих, ні в тих».

У наступному ж випадку епітет «ненормальний» було відтворено описово, за допомогою сполуки «не такий, як усі»:

¿Qué te pasa? *No estás normal...* [6, с. 56] – Що з тобою? Ти *не такий, як усі...* [6, с. 37].

А в іншому фрагменті драми А. Буеро Вальєхо «У палаючій п'їтмї» слово *imbécil*, яке можна вважати характеристикою, що вказує на розумову неповноцінність, перекладач замінює на пом'якшений відповідник «нерозважливі»:

Los hombres son *imbéciles* [6, с. 49]. – Мужчини *нерозважливі* [6, с. 32].

Підсумовуючи, вважаємо за доцільне зауважити, що стосовно необхідності заміни слів зі значенням «ненормальний», «негарний» на слова з нейтральним значенням можна сперечатися. Можливо, у деяких випадках такий по суті прикрашальний переклад не є виправданим, оскільки художній текст, на відміну від, скажімо, публіцистичного, не може бути повністю нейтральним і не зачіпати нічиїх почуттів.

Отже, у сучасній іспанськомовній прозі значна частина лексики на позначення смерті, хвороби, фізичної та розумової неповноцінності евфемізується, те ж саме відбувається і при перекладі, оскільки в українській мові також існують і широко вживаються відповідні евфемізми. Втім, подекуди перекладач вважає за необхідне замінювати пряму номінацію таких понять на відповідні евфемізми, що, на нашу думку, можна вважати виправданим у тих випадках, коли вжиток слів і конструкцій, що вказують на смерть і неповноцінність, не є прийнятним для середовища мови перекладу.

Література:

1. Буеро Вальєхо А. У палаючій п'їтмї / Антоніо Буеро Вальєхо // Роман. – Перекл. з ісп. С. Борщевський. – К. : 1993.
2. Крысин Л. П. Эвфемизмы в современной русской речи / Леонид Петрович Крысин // Русский язык конца XX столетия. – М., 2000. – 286 с.
3. Села К. Х. Вулик / Каміло Хосе Села // Роман. – Перекл. з ісп. С. Борщевський. – К. : Країна Мрій, 2011.
4. Села К. Х. Вулик / Каміло Хосе Села // Роман. – Перекл. з ісп. П. Соколовський та А. Собуцький. – К. : Дніпро, 1979. – 214 с.
5. Села К. Х. Сім'я Паскуаля Дуарте / Каміло Хосе Села // Роман. – Перекл. з ісп. С. Борщевський. – К. : Країна Мрій, 2011.
6. Buero Vallejo, A. En la ardiente oscuridad. / Antonio Buero Vallejo // Madrid : Ediciones Alfíl, 1951.
7. Cela, C. J. La Colmena. / Camilo José Cela // Barcelona : RBA Publicaciones S.A., 2010.
8. Cela, C. J. La Familia de Pascual Duarte. // Camilo José Cela // Madrid : Aldecoa, 1942.